

О.Й. Жарінов, д.м.н., професор, кафедра кардіології та функціональної діагностики, Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, м. Київ

Гіпертрофія лівого шлуночка і ефективність лікування артеріальної гіпертензії: дослідження ЕКРАН

Гіпертрофія лівого шлуночка (ГЛШ) – ключовий прояв ураження серця як органа-мішені у хворих із артеріальною гіпертензією (АГ). Коректна діагностика цієї патології має важливе значення для оцінки стадії захворювання, його прогнозу та ефективності лікування.

Діагностика ГЛШ за допомогою сучасних інструментальних методів дослідження може змінити точку зору лікаря щодо рівня серцево-судинного ризику [1]. Переважно в цьому випадку з'являються підстави для більш агресивної антигіпертензивної та органопротекторної терапії, причому цільовий рівень артеріального тиску (АТ) у більшості пацієнтів з високим або дуже високим рівнем серцево-судинного ризику повинен становити <130/80 мм рт. ст. [13]. Подальша динаміка ознак ураження серця об'єктивно відображає перебіг захворювання та результати лікування хворих на АГ [3]. Утім, у реальній клінічній практиці сучасні критерії діагностики ГЛШ враховуються недостатньо. З огляду на це не завжди використовуються шляхи модифікації тактики ведення хворих, визначені в сучасних терапевтичних стандартах [2, 18].

Вказані аспекти дали підстави для проведення багатоцентрового оглядового дослідження ЕКРАН («Електрокардіографічні ознаки гіпертрофії лівого шлуночка у пацієнтів з гіпертензією»), мета якого полягає в оцінці стану виявлення ГЛШ в Україні та визначенні його впливу на контроль рівня АТ.

У цій публікації систематизовані сучасні уявлення про клініко-прогностичне значення, електро- й ехокардіографічну діагностику ГЛШ. Розглядаються протокол і клінічна характеристика пацієнтів, включених у дослідження ЕКРАН.

Клініко-прогностичне значення ГЛШ

За даними Фремінгемського дослідження, частота виявлення ГЛШ за допомогою методу електрокардіографії (ЕКГ) у загальній популяції становила 2-3%, однак у разі використання ехокардіографії (ЕхоКГ) цей показник досяг близько 17% [11, 12]. Поширеність ГЛШ суттєво зростає з віком, у разі підвищення АТ, за наявності ожиріння, ішемічної хвороби серця (ІХС) і цукрового діабету.

Застосування ЕхоКГ дало можливість значно покращити діагностику

ГЛШ. За даними ЕхоКГ, поширеність ГЛШ збільшується в чоловіків від 8% у віці до 30 років до 33% у віці понад 70 років. У жінок ці показники становлять відповідно 5 і 49%. Середня частота виявлення ознак ГЛШ за допомогою різних методів серед хворих із неускладненою АГ становить приблизно 50%.

Наголосимо, що серед різних уражень органів-мішеней у хворих із АГ найчастіше (понад 90% випадків) виявляється саме ГЛШ. Значення ГЛШ як самостійного незалежного фактора ризику серцево-судинних ускладнень і смерті безперечно. За наявності ГЛШ суттєво підвищується ризик ускладнень, пов'язаних з ІХС (нестабільної стенокардії, гострого інфаркту міокарда), мозкового інсульту, хронічної серцевої недостатності та раптової серцевої смерті. Зокрема, збільшення товщини стінки лівого шлуночка (ЛШ) на кожен 1 мм асоціюється зі зростанням імовірності раптової серцевої смерті приблизно в 4-5 разів, смерті від усіх причин – у 7 разів [4].

Електрокардіографічна діагностика ГЛШ

ЕКГ – найпростіший і найпоширеніший метод діагностики ГЛШ. Збільшення маси ЛШ призводить до зростання амплітуди комплексу QRS та зменшення електричної вісі серця ліворуч. Крім цього, збільшуються тривалість комплексу QRS і час внутрішнього відхилення у лівих грудних відведеннях. Часто це супроводжується змінами з боку сегмента ST та зубця T, зумовленими переважанням ЛШ і/або відносною недостатністю коронарного кровообігу. Запропоновано різні способи кількісної характеристики ГЛШ під час аналізу стандартної ЕКГ у 12 відведеннях.

Вольтажні критерії є високоспецифічними, але відносно низькочутливими в діагностиці ГЛШ (табл. 1). Їх наявність переконливо свідчить про виражену ГЛШ, яка нерідко поєднується з дилатацією ЛШ і визначає високий або дуже високий рівень ризику

серцево-судинних ускладнень АГ. Саме вольтажний критерій (критерій тривалості Корнелла) був обраний як критерій включення пацієнтів у дослідження LIFE, у якому були показані сприятливі прогностичні наслідки регресу ГЛШ та виявлено відмінності впливу антигіпертензивних засобів різних фармакологічних груп на регрес ГЛШ [6]. Вольтажні ознаки ГЛШ часто поєднуються з депресією сегмента ST і негативними зубцями T у I, aVL і лівих бокових відведеннях (рис. 1). Водночас у пацієнтів з незначною або помірною ГЛШ вольтажні ознаки ГЛШ з'являються нечасто. У зв'язку з цим для підвищення чутливості методу ЕКГ використовують низку невольтажних критеріїв ГЛШ, таких як:

- неповна блокада лівої ніжки пучка Гіса;
- відхилення електричної вісі серця вліво;
- незначне наростання R у грудних відведеннях;
- патологічні зубці Q у нижніх відведеннях;
- розщеплення й подовження QRS;
- зміни зубця U [17].

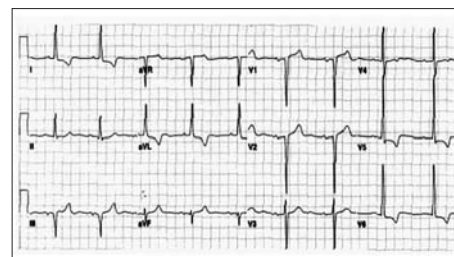

Рис. 1. ЕКГ хворого з вольтажними ознаками ГЛШ

З огляду на низьку чутливість вольтажних та обмежену специфічність невольтажних ЕКГ-критеріїв ГЛШ запропоновано інтегральний показник, який включає різні параметри, – індекс Ромхілт-Істес. Методику його обчислення наведено в таблиці 2. Достовірною ГЛШ вважається, якщо значення індексу ≥ 5 балів, а ймовірною – 4 бали [16].

Застосування методу ЕКГ не дає можливості виключити ГЛШ. З іншого боку, ЕКГ-критерії ГЛШ є специфічною ознакою органного ураження, яке зумовлює суттєве підвищення серцево-судинного ризику. Варто зазначити, що відсутність ЕКГ-критеріїв ГЛШ мінімально модифікує ймовірність виявлення ГЛШ методом ЕхоКГ (із 33 до 31%), незалежно від обраних ЕКГ-критеріїв [14]. З огляду на це доцільність рутинного використання ЕхоКГ для оцінки серцево-судинного ризику в пацієнтах з АГ наразі дискутується [13].

Ехокардіографічна діагностика ГЛШ

ЕхоКГ входить до переліку обов'язкових методів обстеження хворих з АГ. Цей метод забезпечує оцінку анатомії камер серця та його функції і є еталонним

О.Й. Жарінов

неінвазивним методом діагностики ГЛШ. Розрахунок маси ЛШ за методом ЕхоКГ базується на вимірюванні товщини стінок і діаметра його камери. Оскільки у переважної більшості пацієнтів із АГ форма серця майже не змінюється, таке вимірювання можна здійснити в М-режимі. У хворих із супутньою ІХС і регіонарними розладами скоротливості міокарда оцінку розмірів і скоротливості камер серця потрібно здійснювати в 2D-режимі [15].

Для розрахунку маси міокарда ЛШ (ММЛШ) використовують формули Penn Convention або Американського ехокардіографічного товариства. Розміри стінок і діаметр лівого шлуночка визначають наприкінці діастолі, відповідно за піком комплексу QRS і в момент початку комплексу QRS.

Формула Penn Convention [9]:

$$\text{ММЛШ (г)} = 1,04 \times ((\text{КДР} + \text{ТЗС} + \text{ТМШП})^3 - [\text{КДР}]^3) - 13,6,$$

де КДР – кінцеводіастолічний розмір ЛШ;
 ТЗС – товщина задньої стінки ЛШ;
 ТМШП – товщина міжшлуночкової перегородки.

Формула Американського ехокардіографічного товариства [19]:

$$\text{ММЛШ (г)} = 0,8 \times \{1,04 \times ((\text{КДР} + \text{ТЗС} + \text{ТМШП})^3 - [\text{КДР}]^3) + 0,6.$$

Співвідношення маси міокарда ЛШ до площі поверхні тіла – індекс маси міокарда ЛШ (ІММЛШ) – є важливим прогностичним фактором серцево-судинної захворюваності й смертності. З огляду на це в рекомендаціях Європейського товариства з артеріальної гіпертензії як критерії ГЛШ визначені показники ІММЛШ >125 г/м² у чоловіків і >110 г/м² у жінок [18].

Наголосимо, що регрес ГЛШ можливий і є важливим предиктором покращення прогнозу виживання хворих із АГ. У класичному дослідженні LIFE із включенням пацієнтів із ЕКГ-ознаками ГЛШ тривале зниження АТ препаратами різних фармакологічних груп дало можливість зменшити ІММЛШ на

Критерій	Чутливість, %	Специфічність, %
R+S у будь-яких відведеннях >45 мм	45	93
Індекс Соколова-Лайона (SV1+RV5/V6) >35 мм	43	95
Критерій Корнелла (RaVL+SV3) >28 мм у чоловіків та >20 мм у жінок	42	96
Критерій тривалості Корнелла ((RaVL+SV3)×тривалість QRS) >2400 мм×мс	51	95
Час внутрішнього відхилення у V5/V6 0,05-0,07 с	29	99
Амплітуда RaVL >11 мм	11	100
Індекс Левіса (R1+SIII) >25 мм	11	100
Індекс Ромхілт-Істес >4 балів	54	85
Індекс Ромхілт-Істес ≥ 5 балів	33	94

Таблиця 2. Система Ромхіл-Істес для кількісної оцінки ЕКГ критеріїв ГЛШ

Критерій	Кількість балів
Вольтаж R або S у відведеннях від кінцівок >20 мм, вольтаж S у V1 або V2 ≥30 мм, вольтаж R у V5 або V6 ≥30 мм	3
Стойкі типові зміни сегмента ST і зубця T: – без прийому дигіталісу – на фоні прийому дигіталісу	3 1
Відхилення електричної осі серця вліво до – 30° і більше	2
Тривалість комплексу QRS ≥0,09 с	1
Зміни лівого передсердя: двофазний зубець P у відведенні V1 (синусовий ритм) з глибиною негативної фази >1 мм і його тривалістю >0,04 с	3
Час внутрішнього відхилення у відведенні V5 або V6 ≥0,05 с	1

Таблиця 3. Основні характеристики пацієнтів, які взяли участь у дослідженні ЕКРАН

Середня тривалість АГ	9,8±6,8 року
Ожиріння	30,2%
Цукровий діабет	20,7%
Стенокардія	43,17%
Інсульт в анамнезі	8,4%

14,4-17,4%, індекс Соколова-Лайона – на 9,0-15,3% [6].

За даними багатьох контрольованих досліджень, зменшення ІММЛШ асоціюється з кращим прогнозом виживання хворих з АГ, ніж збереження ГЛШ на попередньому рівні. У пацієнтів, у яких антигіпертензивна терапія забезпечує регрес ГЛШ, прогноз виживання наближається до такого в осіб без ГЛШ [5, 10]. Очевидно, ключовими чинниками зменшення ІММЛШ є досягнення цільових рівнів АТ, а також використання антигіпертензивних засобів із найбільш вираженими специфічними органопротекторними ефектами. Зокрема, доведено, що застосування фіксованої комбінації периндоприлу та індапаміду (Нолипрел, «Серв'є», Франція) більшою мірою зменшує ММЛШ порівняно з монотерапією еналаприлом або ателозололом [7, 8]. Очевидно, зазначені переваги Нолипрелу зумовлені як більш стійким зниженням АТ протягом усієї доби, так і специфічними органопротекторними властивостями його компонентів: інгібітора ангіотензинперетворювального ферменту периндоприлу та тiazидоподібного діуретика індапаміду. Отже, виявлення ГЛШ повинно бути пріоритетом обстеження хворих з АГ, оскільки суттєво впливає на оптимальний вибір та підходи до оцінки ефективності антигіпертензивної терапії.

Характеристика дослідження ЕКРАН

Багатоцентрове оглядове дослідження ЕКРАН («Електрокардіографічні ознаки гіпертрофії лівого шлуночка у пацієнтів з гіпертензією») проводиться в Україні з метою оцінки ефективності контролю АТ у хворих із АГ залежно від наявності ЕКГ-ознак ГЛШ. У дослідженні передбачається розглянути частоту досягнення цільових рівнів АТ у хворих із різними супутніми патологіями, з електро- і ехокардіографічними критеріями ГЛШ.

Критерієм включення пацієнтів у дослідження було стійке підвищення АТ під час повторних вимірювань на момент обстеження або документоване раніше у пацієнтів віком від 18 до 89 років. У дослідження не включали пацієнтів з гострим коронарним синдромом, гемодинамічно вагомими вадами серця, тяжкими супутніми захворюваннями нирок або печінки, онкологічною патологією, вагітних, а також

учасників інших клінічних досліджень. У базу даних вносили паспортні дані хворих, інформацію про тривалість і стадію АГ, ступінь підвищення АТ, наявність факторів ризику (ожиріння, цукровий діабет), супутніх захворювань (ІХС, стенокардія, післяінфарктний кардіосклероз, серцева недостатність, фібриляція передсердь, перенесений інсульт), кількість і використані класи антигіпертензивних засобів, вольтажні та невольтажні ЕКГ-критерії ГЛШ, а також ІММЛШ за даними ЕхоКГ.

Дослідження здійснюється 200 лікарями-кардіологами і терапевтами, які працюють у стаціонарах і поліклініках у 16 містах України. Загалом з 1 лютого до 1 травня 2009 р. було включено 2131 пацієнт, у тому числі 1248 чоловіків і 883 жінки віком від 18 до 87 років (середній вік – 55±11 років). Тривалість захворювання становила від 1 міс до 44 років, у середньому – 9,8±6,8 року (табл. 3).

Стан 91,98% учасників дослідження відповідав II або III стадії АГ. У 8,02% пацієнтів на момент обстеження виявили підвищення АТ I ступеня, 69,79% – II ступеня, 22,19% – III ступеня (рис. 2). В інших учасників дослідження стійка АГ була документована раніше, але на момент включення зареєстрований нормальний рівень АТ. Ожиріння виявлене у 30,24%, середній індекс маси тіла в обстеженій популяції становив 28,57 кг/м².

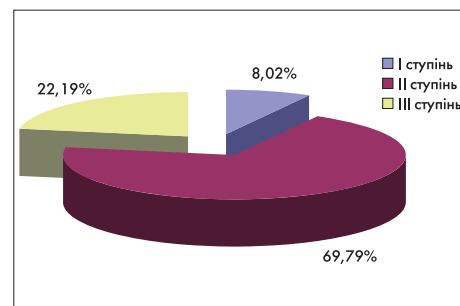

Рис. 2. Розподіл пацієнтів за ступенем підвищення АТ у дослідженні ЕКРАН

Серед антигіпертензивних засобів на момент обстеження призначалися інгібітори ангіотензинперетворювального ферменту (49,27%), β-адреноблокатори (37,63%), діуретики (21,82%), антагоністи кальцію (17,78%), фіксовані комбінації (13,61%), блокатори рецепторів ангіотензину II (5,02%), препарати центральної дії (2,11%). За даними ЕКГ у 12 відведеннях у 67,83% пацієнтів була виявлена ГЛШ за вольтажними критеріями, у 65,18% – за невольтажними. Наведена клінічна характеристика свідчить про значну поширеність

супутніх захворювань і факторів ризику, а високий відсоток виявлення вольтажних ЕКГ-критеріїв ГЛШ – про тяжкість ураження серця у більшості пацієнтів, включених у дослідження ЕКРАН.

Висновки

Наявність ГЛШ є одним з найважливіших критеріїв високого ступеня ризику серцево-судинних ускладнень у хворих із АГ і свідчить про доцільність більш агресивної тактики лікування таких пацієнтів. Цільові рівні АТ в осіб з ЕКГ-ознаками ГЛШ повинні становити ≤130/80 мм рт. ст. Ступінь регресу ГЛШ може свідчити про ефективність лікування АГ. Ефективний контроль АТ і специфічні органопротекторні властивості сучасних антигіпертензивних засобів сприяють зворотному розвитку ГЛШ, що, у свою чергу, забезпечує покращення перебігу захворювання та прогнозу виживання пацієнтів з АГ.

Дослідження ЕКРАН проводиться в Україні з метою оцінки ефективності контролю АТ у хворих із АГ залежно від наявності ЕКГ-ознак ГЛШ. Характеристика 2131 пацієнта, включених у дослідження, свідчить про високу частоту виявлення факторів ризику, супутніх захворювань, вольтажних і невольтажних критеріїв ГЛШ.

Література

- Артериальная гипертензия и сердечно-сосудистый риск / Под ред. Ю.Н. Сиренко, О.И. Жаринова. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 160 с.
- Рекомендації Українського товариства кардіологів з профілактики та лікування артеріальної гіпертензії. – К., 2008. – 4-те вид., доп. і перероб. – 76 с.
- Кулчинська О.Г., Свіщенко С.П., Сиренко Ю.М. та співавт. Сучасна діагностика та лікування гіпертрофії лівого шлуночка у хворих на артеріальну гіпертензію: Метод. рекомендації. – К., Укрмедпатентінформ, 2002. – 24 с.
- Сиренко Ю.М., Граніч В.М., Радченко Г.Д. та співавт. Ураження органів-мішеней при артеріальній гіпертензії:

- профілактика, діагностика та лікування: Метод. рекомендації. – К., Укрмедпатентінформ, 2003. – 42 с.
- Blood Pressure Lowering Treatment Trialists' Collaboration. Effects of different blood pressure lowering regimens on major cardiovascular events: results of prospectively designed overviews of randomised trials // Lancet. – 2003. – Vol. 362. – P. 1527-1535.
  - Dahlof B., Devereux R.B., Kjeldsen S.E. et al; LIFE Study Group. Cardiovascular morbidity and mortality in the Losartan Intervention For Endpoint reduction in hypertension study (LIFE): a randomised trial against atenolol // Lancet. – 2002. – Vol. 359. – P. 995-1003.
  - Dahlof B., Gosses P., Gueret P. et al. Perindopril/indapamide combination more effective than enalapril in reducing blood pressure and left ventricular mass: the PICXEL study // J. Hypertens. – 2005. – Vol. 23. – P. 2063-2070.
  - Luca N., Mallion J.M., O'Rourke M.F. et al. Regression of left ventricular mass in hypertensive patients treated with perindopril/indapamide as a first-line combination: the REASON echocardiography study // Amer. J. Hypertens. – 2004. – Vol. 17. – P. 660-667.
  - Devereux R.B., Reichek N. Echocardiographic determination of left ventricular mass in man. Anatomic validation of the method // Circulation. – 1977. – Vol. 55. – P. 613-618.
  - Devereux R.B., Wachtell K., Gerds E. et al. Prognostic significance of left ventricular mass change during treatment of hypertension // J. Amer. Med. Assoc. – 2004. – Vol. 292. – P. 2350-2356.
  - Levy D., Garrison R.J., Savage D.D. et al. Prognostic implications of echocardiographically determined left ventricular mass in the Framingham Heart Study // New Engl. J. Med. – 1990. – Vol. 322. – P. 1561-1566.
  - Levy D., Savage D., Garrison R.J. et al. Echocardiographic criteria for left ventricular hypertrophy: The Framingham Heart Study // Amer. J. Cardiol. – 1987. – Vol. 59. – P. 956-960.
  - Nielsen O.W., Sajadieh A. Diagnosing left ventricular hypertrophy in arterial hypertension // Brit. Med. J. – 2007. – Vol. 335. – P. 681-682.
  - Pewsnr D., Juni P., Egger M. Accuracy of electrocardiography in diagnosis of left ventricular hypertrophy in arterial hypertension: systematic review // Brit. Med. J. – 2007. – Vol. 335. – P. 711-714.
  - Recommendations for chamber quantification: a report from the American Society of Echocardiography's Guidelines and Standards Committee and the Chamber Quantification Writing Group, developed in conjunction with the European Association of Echocardiography, a branch of the European Society of Cardiology // J. Amer. Soc. Echocardiogr. – 2005. – Vol. 18. – P. 1440-1463.
  - Romhilt D.W., Estes E.H. Point-score system for the ECG diagnosis of left ventricular hypertrophy // Amer. Heart J. – 1968. – Vol. 75. – P. 752.
  - Surawicz B., Knilans T.K. Chou's electrocardiography in clinical practice, 5th ed. – Saunders, 2001. – 709 p.
  - The Task Force for the Management of Arterial Hypertension of the European Society of Hypertension and of the European Society of Cardiology. 2007 Guidelines for the management of arterial hypertension // Eur. Heart J. – 2007. – Vol. 28. – P. 1462-1536.
  - Troy B.L., Pombo J., Rackley C.E. Measurement of left ventricular wall thickness and mass by echocardiography // Circulation. – 1972. – Vol. 45. – P. 602-611.

Нолипрел форте

ПЕРИНДОПРИЛ 5 МГ + ИНДАПАМИД 1,25 МГ

**Улучшение прогноза для
Ваших пациентов с АГ и СД 2 типа**

Доказано в ADVANCE:
ACTION IN DIABETES AND VASCULAR DISEASE

- Общая смертность ↓ 14%
- Сердечно-сосудистая смертность ↓ 18%

1 ТАБЛЕТКА В ДЕНЬ

ADVANCE
НОЛИПРЕЛ спасает жизнь

*ADVANCE Collaborative Group Published Online September 2, 2007
DOI:10.1016/S0140-6736(07)61303-8
Регистраційне свідоцтво МЗ України № UA/0930/01/01, UA/0930/01/02
от 17.12.2006
ООО «Серв'єУкраїна» - Киев, ул. Воробьинского, 24.
Тел.: (044) 4903441, факс: (044) 4903440.